

An aerial photograph of a historic city built on a steep cliffside. The city is enclosed by a thick stone wall with battlements. The buildings are densely packed, featuring traditional architecture with domes and minarets. The city is situated on a rocky outcrop, with a river or stream visible in the foreground. The background shows a vast, open landscape under a bright sky.

КУЛЕ И ГРАДОВИ

УРЕДНИЦЕ

Лидија Делић

Снежана Самарџија

КУЛЕ И ГРАДОВИ

Уреднице
Лидија Делић
Снежана Самарџија

УФС
УДРУЖЕЊЕ
ФOLKLOРИСТА
СРБИЈЕ

SERBIAN FOLKLORE ASSOCIATION
INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES SASA

TOWERS AND CITIES

Edited by
Lidija Delić
Snežana Samardžija

BELGRADE 2021

УДРУЖЕЊЕ ФОЛКЛОРИСТА СРБИЈЕ
БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ САНУ

КУЛЕ И ГРАДОВИ

Уреднице

Лидија Делић

Снежана Самарџија

БЕОГРАД 2021

Издавачи
Удружење фолклориста Србије
Балканолошки институт САНУ

Одговорни уредници
Бранко Златковић, Удружење фолклориста Србије
Војислав Г. Павловић, Балканолошки институт САНУ

Рецензенти
академик *Нага Милошевић-Ђорђевић*, САНУ Београд
Ала Таїшаренко, редовна професорка,
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко” у Лавову, Украјина
Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовна професорка,
Универзитет „Габријел Д’Анунцио”, Кјети / Пескара

Превод на енглески језик и лектура
Миљана Пројић
Дизајн
Кранислав Вранић
Штампа
BiroGraf Comp d.o.o.
Тираж
300

На корицама
Минас Тирит, Minas Tirith. J. R. Tolkien, *The Lord of the Rings: The Return of the King*
<https://wallpaper.dog/large/20487047.jpg>

ISBN 978-86-82208-00-6 (УФС)

САДРЖАЈ

Нада Милошевић Ђорђевић МИРЈАНА ДЕТЕЛИЋ	9
--	---

У ДУБИНАМА ЈЕЗИКА

Александар Лома СРПСКА „МАЛА ИЛИЈАДА”	15
Марија Мандић ЦРНА ЗЕМЉА У ЕПСКОЈ ФОРМУЛИ	43
Предраг Мутавцић, Мерима Кријези, Сара Мандић О СУДБИНИ КРОЗ ПРИЗМУ АЛБАНСКЕ ФРАЗЕОЛОГИЈЕ С ОСВРТОМ НА ГРЧКУ И СРПСКУ	77

ГРАД ГРАДИЛА

Снежана Самарџија „НАСРЕД ГОРЕ САГРАДИЋУ ЦРКВУ.” НЕИМАРКЕ У СРПСКОЈ УСМЕНОЈ ПОЕЗИЈИ	107
Љиљана Пешикан Љуштановић ИМЕНОВАНИ ПРОСТОРИ У УСМЕНОЈ ЛИРИЦИ: ГРАД	137
Драгољуб Перић ГРАД НА ЖИВОТИЊСКИМ РОГОВИМА	167
Саша Кнежевић ПОЕТИКА ГРАДА У ПЈЕСМАМА МИЛОВАНА ВОЈИЧИЋА	185

ЛОКУС И НУМЕН

Драгица Поповска СВЕТИ МЕСТА: ПРОЦЕСИ НА САКРАЛИЗАЦИЈА НА ПРОСТОРОТ	203
Миљина Ивановић Баришић КУЋА КАО САКРАЛНИ ПРОСТОР	215
Ана Вукмановић ПОВЛАШЋЕНЕ ГОРЕ УСМЕНЕ ЛИРИКЕ	239

ОД МИТА ДО ФОЛКА

Данијела Поповић Николић	
„ЕВО ВАМ НОВАЦА, ПА УКОПАЈТЕ ТОГА ЧОВЕКА.” СРПСКЕ УСМЕНЕ ПРИПОВЕТКЕ О ЗАХВАЛНОМ МРТВАЦУ	257
Смиљана Ђорђевић Белић	
СНОВИ О ПОКОЈНИЦИМА: ИЗМЕЂУ ОПАСНЕ И ПРИЖЕЉКИВАНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ	285
Марија Клеут	
<i>БОЈ АРАЂАНА СА КОМАДИНЦИМА:</i> ЕПСКА ПЕСМА СА МАРГИНЕ	315
Зоја Карановић	
„ПРОЧУЛА СЕ УБАВА ДЕВОЈКА.” ЛЕПОТА И ФОРМУЛЕ ЛЕПОТЕ У СРПСКИМ НАРОДНИМ ПЕСМАМА ИЗ ТЕРЕНСКЕ ЗБИРКЕ СА ТИМОКА	323
Бошко Сувајдић	
<i>БОЈ НА КОСОВУ ЉУБОМИРА СИМОВИЋА</i> И КОСОВСКА ЛЕГЕНДА	345
Јеленка Пандуревић	
ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ ФОЛКЛОРИСТИКЕ: ПОРТРЕТ ВЕЉКА РАДОЈЕВИЋА	381
Славица Гароња Радованац	
ЖЕНСКИ ПРИНЦИП И ФОЛКЛОРНА ПОТКА У ПОЕМИ МИЛОСАВА ТЕШИЋА <i>КАЛОПЕРА ПЕРА</i>	413
Немања Радуловић	
КОСМИЧКА МИТОЛОГИЈА МИЛОША РАДОЈЧИЋА.	437

КЊИЖЕВНА АРХИТЕКТУРА

Драгана Машовић	
КУЛЕ И ТВРЂАВЕ – КЊИЖЕВНА АРХИТЕКТУРА И АРХИТЕКТЕНИКА КЊИЖЕВНОСТИ	469
Драган Бошковић	
БЕОГРАД: ГЕОКУЛТУРНО И НАРАТОУРБОЛОШКО СРЕДИШТЕ МОДЕРНЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ	495
Невена Даковић, Биљана Митровић	
МОДНИ И ПОМОДНИ БЕОГРАД У ДЕЛУ МИЛИЦЕ ЈАКОВЉЕВИЋ МИР ЈАМ	515
Дејан Ајдачић	
СМРТ У ВЕНЕЦИЈИ У СРПСКОЈ ПРОЗИ	533

ЖИВОТИЊЕ ИЛИТИ ЕПИЛОГ

Антонија Зарадија Киш	
О ФЕНИКСУ И ЧОВЈЕКОВОЈ УПОРНОСТИ	549
Биљана Сикимић	
'МАЧКА КРАДЉИВИЦА' У СЛОВЕНСКОМ ФОЛКЛОРУ.	573
Ђорђина Трубарац Матић	
ЗЛАТНИ ЈЕЛЕНСКИ РОГОВИ КАО РЕКВИЗИТИ КОЈИМА СЕ ПРОДИРЕ У МИТСКИ ПРОСТОР	597
Сузана Марјанић	
ДВА ЕПСКО-АНИМАЛИСТИЧКА СУСРЕТА У ИНТЕРПРЕТАЦИЈАМА МИРЈАНЕ ДЕТЕЛИЋ И НАТКА НОДИЛА – УТВА ЗЛАТОКРИЛА И СОКОЛ	625
Лидија Делић	
КРИЛА СОКОЛОВА, СПЕКТАР ФОРМУЛЕ У УСМЕНОЈ ЛИРИЦИ	641
Владислава Гордић Петковић	
ДУКАТ У ЈАРБОЛУ: МИКРОКОСМОСИ МОБИ ДИКА.	671

Милина Ивановић Баришић*

*Етнoгpафски институт САНУ
Београд*

КУЋА КАО САКРАЛНИ ПРОСТОР

За сеоску породицу кућа је најнеопходнији, најважнији, али и најрепрезентативнији вид градње. У речи кућа истовремено се сажима старо и ново, традиција и модерност, профаност и сакралност. У садашњим условима кућа прати модерне смернице у градњи, али је у својој бити сачувала карактеристике које је сврставају у живу старину. Поред бројних промена које је доживела кућа је сачувала једну од битних одлика из прошлости – функцију сакралног простора. У раду ће се указати на кућу као сакрални простор и на прилике у којима она поприма карактеристике које је издвајају из свакодневног и уводе у специфичан духовни простор који је од великог значаја за породицу која у њој живи.

Кључне речи: кућа, профани простор, сакрални простор, обичаји, Србија

У најважније објекте материјалног стварања човека спада станиште које представља збир градитељских искустава, потреба и схватања корисника, као и историјског, друштвено-економског, политичког, културног развоја друштва, али и социјално-економског статуса директног корисника, односно власника. Историја станишта – простора за живот појединца и његове уже / шире породице, дуга је колико и човеково везивање за одређено место на којем ће обезбеђивати себи егзистенцију, пре свега храну.

Кућа, посматрано кроз време, представља животни простор онога ко у њој обитава, симбол је породичног благостања и богатства, простор славља и простор туговања. Разумљиво је стога што се у речи кућа истовремено сажима старо и ново, традиција и модерност, аутентично и неаутентично, складно и кичасто, функци-

* milina.barisic@ei.sanu.ac.rs

онално и нефункционално итд. „Не само на почецима људскога градитељства, већ и данас, кућа нам је основ спокојства или пак забринутости” (Жунић 2006: 13), јер „кућа је у средишту света, она је слика универзума” (Ševalije, Gerbran 2004: 453).

Термин кућа има више значења – од појма зграде за становање, преко простора где гори ватра, до општег назива за породицу која у њој обитава. У поетском језику синтагма „кућо моја” значи све мноштво наде и очекивања родитеља од деце (Богдановић 2006: 20). Колики се значај придавао објекту намењеном становању сведочи чињеница да кућа најчешће има доминантно место на окућници; она је најближе улици и представља неку врсту граничника између стамбеног и економског простора. Ако се има у виду значај који јој се придавао у традиционалној култури, као и то да је кућа представљала најважнију породичну имовину, онда бива јасније зашто се у претходећим деценијама „испуњеност живота мери[ла] управо обезбеђењем куће као основног животног простора власти породице (*Ко најрави кућу, одјаји сина и засади дрво исјунио је животи!*)” (Богдановић 2006: 21).

Осим што су служили одређеној намени – становању, одлагању и чувању хране, као склониште за домаће животиње – грађевински објекти истовремено су утицали и на обликовање ужег (породичног) и ширег (сеоског) простора, односно на изглед амбијенталне целине одређеног простора,¹ при чему се „истовремено обликује и социјално и културно окружење, претварајући недефинисани, аморфни простор у конкретан место” (Гавриловић 2006: 36). С друге стране, „кућа је, усуђујем се рећи прва објективација људског духа. Кућа је дом. Кућа је храм. Стога је пресудни корак у одвајању човека од анималнога, први и одлучујући корак естетске културе људског бића – скок из колибе као склоништа у кућу као духовно боравиште. Тај корак је корак естетске културе, корак од употребне до симболичке димензије боравишта – естетско обликовање духовнога” (Жунић 2006: 15).

Кроз историју кућа није била људима само склониште, мада се на њен спомен прво то помисли, већ је она одувек имала и дубоки симболички смисао. Стога се у традиционалној култури посвећивала велика пажња приликом градње објекта (куће) за становање.

¹ Још је Цвијић истицао да човек који се дуже време задржао у пределима без трагова људског рада и живота осети радост када силазећи у долине наиђе на куће било да су оне расејане или збијене. Тек тада он постаје свестан колико куће доприносе изгледу предела (Цвијић 1966: 277).

На ту чињеницу упућују бројне обичајне радње пре него се почне са градњом куће, али и током градње,² па све до усељења. Нарочит опрез и пажња приметни су кад се гради на чистом простору – тамо где раније није било стамбених или других објеката, јер је било веома битно да се одабере право место, што у крајњој истанци обезбеђује породици која ће ту живети здравље, благостање и свеукупни напредак. Тако је, на пример, у народу постојало веровање да оностранине силе будућим власницима шаљу различите знаке које су они тумачили као повољне или као неповољне за будуће становање, па самим тим и да ли је место одабрано за градњу одговарајаће за организацију породичног живота. У ту сврху, често су коришћене и животиње – најчешће овце,³ јер су, по веровању, срећна места за градњу она на којима животиње мирно преспавају ноћ.⁴ Иначе, „у прошлости за онога ко хоће да гради кућу најважније је било да нађе срећно и ’берићетно’ место. Зато, када се место пронађе, да би се проверила његова ’берићетност’ остави се чаша с водом да преноћи. Ако у чашу упадне шта живо (мува, лептир, мрав или буба), онда може да се гради, а ако у чашу не упадне ништа, онда, човек ту ништа не гради јер по веровању тад у тој кући неће имати ничега” (Ђурђевић 1988: б. п.).⁵

С друге стране, у Лесковачкој Морави пре него што крену са градњом испитају да ли је место здраво, да ли је срећно, да ли постоји могућност да се усељењем у кућу на таквом месту доживи несрећа попут помора људи и стоке. Испитивање се ради тако што се „измери плац и, уочи младе среде, омеђи пепелом. Рано у среду се гледа по међама и пепелу има ли каквих трагова. Ако има трагова људске ноге, значи да би у тој кући, на том месту подигнутој, умирали људи, ако постоје трагови домаћих животиња, значи да ће оне мањкати, а ако има трага псећих шапа, онда то ’ништа неје’, кућа се може подићи. У случају да нема никаквих трагова, кућа се сме започети. [...] У Барју су ми казивали да је најздравије место за кућу оно

² Тако, на пример, у Хомољу „кад ударају темељ, закољу овна или овцу – *курбан*. Курбан се коље на оном месту, где ће бити темељ, а коље га сам домаћин” (Милосављевић 1923: 275).

³ Иначе, „овца се сматра благословеном животињом која је ’из раја искочила’. [...] У народној књижевности овца се јавља као сеновита животиња, а овце чува и лечи св. Сава, као наследник старинског божанства стоке” (СМР 1970: 219).

⁴ Према теренским сазнањима аутора у околини Београда.

⁵ <https://www.rastko.rs/rastko-drina/ljudi/adjurdjev-radjevina/index.html>.

где сама говеда легну кад се одмарају после паше” (Ђорђевић 1958: 83–84).

Кућа је у основи пребивалиште живих, али је по старијим веровањима и место вечног „боравка” предака. По неким тумачењима кућа је код српског народа била и место сахрањивања покојника „и то испод прага или огњишта.” (СМР 1998: 283)

* * *

У *Појмовнику теорије уметности* о простору стоји:

Простор (нем. Raum, енг. space, room) је један од физикалних појмова којим се описује појавност, изглед и присутност света. Три полазне димензије простора су: (1) простор је место (где се нешто налази) и средина-окружење (оно у чему се нешто налази), тј. простор обухвата и тиме смешта (позиционира) ствари и створења, (2) простор није средина у којој се распоређују ствари, него средство којим положај ствари постаје могућ, тј. простор није окружење ствари него универзална могућност њихових односа, и (3) простор је апстрактна, концептуална, логичка и математичка категорија којом се описује положај ствари, однос између ствари и целина могућих односа ствари, тј. у формалном смислу говори се о идеалном простору нулте димензије (тачке), једнодимензионалном простору (линије), дводимензионалном простору (равне површине), тродимензионалном простору (физичком простору), четвородимензионалном континууму простора (тродимензионални простор и време) [...] Тродимензионални простор се најчешће сматра искуственим физичким простором и њиме се описује конкретни перциптивни свет. Основни параметри простора су димензије (висина, дужина, ширина), смерови (напред-назад, лево-десно, горе-доле) и величине (мало-велико, близу-далеко). (Šuvaković 2011: 595)

С друге стране, у *Речнику Мајнице српске* простор се дефинише као:

1. а. неограничена протегнутост у свим правцима и димензијама, б. ограничени део површине намењен за смештај нечега.
2. фил. један од општих оквира постојања материје, енергије.
3. а. оквир у којем се одвија каква делатност, б. подручје неке делатности, в. временско раздобље. (РСЈ 2011: 1059)

У традиционалној култури простор и време су окоснице њеног функционисања. Увид у традиционално наслеђе указује на то

да је (не)материјализовани свет производ човековог рада и да је смештен у одређеним деловима његовог (физичког и духовног) окружења. Човек традиције обитавао је и стварао у два, условно речено, паралелна света – материјалном и нематеријалном, који су се углавном међусобно прожимали, али су такође могли „надвладавати” повремено један другог. С обзиром на то да се живот на селу одвијао према устаљеном обрасцу који је одређивало смењивање свакодневице и празничног календара, то је условило и да су готово све људске активности биле подређене односу свакодневље : празник.⁶ У том смислу, материјализовани свет представљале би ствари и предмети неопходни човеку за његов свакодневни рад па самим тим и опстајање у времену и простору свакодневице. Због тога су предметима који су неопходни за обављање свакодневних послова испуњени различити простори у физичком смислу – простор куће, окућница, село итд. Ипак, поједини предмети из свакодневља када се употребљавају у времену празновања или као помоћно средство при обављању обичајно-обредних радњи које се тичу промена животног статуса појединца губе делимично или потпуно профани и попримају сакрални карактер.

С друге стране, паралелни свет човековом физичком постојању представљао је нематеријализовани (замишљени) свет, који је заузимао значајно место у његовом опстајању, а до изражаја је долазио током празничних дана, али и догађаја које етнолошка струка обједињује обично термином животни циклус – рођење, формирање брачне заједнице и одлазак из света живих (умирање). Заправо, реч је о простору који је обично називан „други свет”, који је човек традиционалне заједнице оформио да лакше проводи овоземаљски живот. У тај свет смештена су сва бића и појаве из човекове маште,⁷ али и из реалног живота, чије постојање човек није увек схватао, а врло често није ни успевао да себи (и околини) рационално објасни разлог њиховог постојања или повременог јављања. Да би овај замишљени свет био „ближи”, а овоземаљски свет колико толико осигуран од његовог нежељеног утицаја, у најважније животне просторе свог окружења човек је „сместио” различита бића и натприродне силе да би их лакше умилостивио и самим тим одржа-

⁶ О односу свакодневице и празника видети зборник радова *Традиционална естетска култура – свакодневље и празник* (ТЕК 2007).

⁷ Једно виђење тог ирационалног света представљено је у Bratić 2013 [1993].

вао њихову наклоност.⁸ За многе појаве у природи, а с обзиром на степен сопствених сазнања, припадници традиционалних заједница нису имали рационално објашњење за њихово постојање и јављање у одређеним деловима дана или периодима године. Стога су простори у човековом окружењу различито вредновани јер се тежило ка успостављању равнотеже између сопствених потреба и евентуалних опасности којима је човек био изложен током обављања магијско-религијске или обредно-обичајне праксе. У том смислу се:

У свести припадника традицијске културе формирао [...] читав низ врло суптилно изнијансираних просторних вредности. Од крајње позитивног (кућа) до крајње негативног (шума), зависно од тога којем је од два утицаја више изложен, простор се раслојава на дуг ланац симбиотских микросистема, сложених [...] по принципу: човек + место + дух места. Почев од огњишта (као центра куће), преко прага, трема, дворишта са економским зградама, њива, обрађених поља и ливада, до пуне, ненастањене земље и, даље, до шуме – свако поједино место има свог духа (заштитника или господара), а однос између њега и човека дефинисан је, од случаја до случаја, или као пријатељски, или као томе супротан. У нашој народној традицији сећања на ове појединачне месне демоне углавном су избледела и, вероватно под утицајем хришћанства, устукнула пред тенденцијом глобалних одређења по којима је виновник свега зла нечиста сила уопште, а извор свега добра Бог. (Детелић 1992: 128)

Истраживач који се бави појавама које обележавају традиционални начин живота и размишљања не може да не примети да су готово сви простори из ближег и даљег човековог окружења били вредновани у складу са значајем који им се придавао у несметаном функционисању уже – породичне, а потом и шире – сеоске заједнице, па самим тим и њеном опстајању. Притом треба имати у виду чињеницу да је готово до Другог светског рата село у Србији било затворена и самодовољна (аутаркична) заједница која је производила готово све што је било неопходно за прехрану чланова породичне заједнице и њиховог сточног фонда. Дакле, окосницу живота у традиционалним заједницама представљала је породица – проширена

⁸ Најчешћи начин њиховог умилоствивљавања је приношење жртви (крвних или бескрвних) приликом обављања одређених послова (градња куће, почетак орања, жетва и др.) или током празновања годишњих (календарских) празника, када су се обично жртвовале различите животиње (прасе, јагње, ћурка, петао, кокошка и др.). О жртви више видети КЖ 2008.

или задружна, као и сеоска заједница.⁹ Имајући у виду чињеницу да су становници села били готово у потпуности упућени на свој рад и способности сопственог организовања, бива јасније зашто су сви важнији објекти, односно њихови поједини делови, попут куће, као и околни ближи / даљи простори – окућница, и поједини делови села – путеви, раскршћа, црква, записи, гробља, лугови, шуме, потоци, извори, необична стабла и др. имали стални или повремени статус сакралности:

Сваки простор може бити извориште тајанствене опасности која расте управо пропорционално са немогућностима друштва да га обележи сопственим печатом и тако отме од страшних сила оностраног. [...] Зато није необично што је традиционално градитељство, односно делатност помоћу које се ствара нови социјални простор заиста прави повод за читав један мали симболички рат који тече упоредо са практичним радовима на грађевини и чини њихов саставни и нераздвојни део. (Bratić 2013: 81)

Од свог појављивања, а вероватно је било слично, само у много једноставнијој форми, и са стаништима која су јој претходила,¹⁰ кућа је представљала вредност од изузетног значаја за породицу – вредност до које се долазило мукотрпним радом и бројним одрицањима, што је свакако један од незаобилазних чинилаца у свести њених становника – њеног изузетног поштовања и посебног односа власника према њој:

Обично се сматра да је у традиционалној култури човеков однос према животном окружењу био далеко рационалнији него што је то у нашем времену. Рационалност је, свакако, била условљена и материјалним могућностима које најчешће нису дозвољавале улагање у нешто што у датом тренутку није било неопходно за живот породице. (Ивановић Баришић 2006: 69)

Међутим, као и у другим областима сеоског живота, од скорашњег времена значајне промене почињу да се уочавају и у односу према кући. Приметна је појава да је она у другој половини 20. века од неопходног крова над главом постала статусни симбол власни-

⁹ Тако се, на пример, „село као религијска заједница јавља само као ужи и специфичан аспект у ширим оквирима села као социо-економске заједнице. Колективни обреди и верски живот су несумљив животни и конститутивни елемент сеоске заједнице” (Pavković 1979: 62–63).

¹⁰ О стаништима, њиховом изгледу и начину градње видети Цвијић 1966.

ка.¹¹ Различите обредне радње које су обављане у просторији где је било огњиште све чешће се измештају у простор где гори ватра – у тзв. летњу кухињу или у просторију смештену у помоћном објекту, где обично током године живе старији чланови породице. У садашњем времену у оним домаћинствима у којима постоје нове куће, „модерно” уређене по мишљењу власника, обичајно-обредна пракса која се одржава и даље, иако мање или више редукована, најчешће је повезана с простором у коме живе најстарији чланови породице који се тешко одлучују да напусте традицију у потпуности. У складу с тим, није неуобичајено да се обичаји изводе у простору који најчешће није повезан с главном кућом, у којој бораве млађи чланови породице. Могло би се рећи да је породични живот и начин његовог организовања у другој половини 20. века често измештен из куће у помоћне објекте – у његов део посвећен становању.¹² Стога се промишљања у вези са кућом и њеним значајем као сакралног простора односе углавном на период када сеоске заједнице још увек нису биле захваћене друштвеним процесима који ће из корена изменити не само начин живота њихових становника већ ће значајно изменити и однос према култури предака.

* * *

У *Речнику српској језика* стоји да је *сакралан* – посвећен; одређен за вршење црквених обреда; а *сакралносћ* – особина онога што је сакрално, светост, посвећеност (РСЈ 2011: 1162). У том контексту посматрано, кућу у сакрални простор „претварају” обредно-обичајне радње које се обављају различитим поводима, а најчешћи су различита породична славља, која спадају у најважније чиниоце промене статуса куће – њеног „преласка” из профаног у сакрални простор. Да би се кући повратио пређашњи статус углавном нису неопходне додатне радње.¹³ Кућа се може посматрати с једне стране као издвојен

¹¹ На ову појаву је указано већ почетком девете деценије 20. века (Bratić, Malešević 1982: 144–152).

¹² Из ове традиције излази слављење породичне славе чије светковање се одвија и даље у главној кући у којој се, ако постоји могућност, једна просторија издваја само за слављење славе.

¹³ У овом смислу изузетак је испраћај преминулог из куће, која се после тог чина сматрала нечистом. Једна од неопходних радњи „очишћења” било је кречење просторије у којој се налазио мртава. „Очишћење” простора се обављало у периоду од четрдесет дана. У ову сврху обично се користи креч за који се верује да има профилактичку функцију. Њиме као најприступачнијим сред-

породични простор у односу на спољни свет, али у исто време и као спона унутрашњег (породичног) и спољног (сеоског простора). Да би повезаност са спољним светом била у потпуности успостављена неопходно је проћи кроз дворишну капију, преко које се породични микрокосмос повезује са осталим сеоским простором и другим становницима села. По својој функцији двориште и његова ограда заједно са улазном капијом саставни су део куће, али и граница између куће / породице и остатка шире сеоске заједнице, па у том смислу свакако да спада у први и најважнији круг породичне заштите. Правила понашања и обредно-обичајна пракса изван кућног простора били су прилагођени свим становницима сеоске заједнице. Излазак ван породичне зоне сигурности у принципу је захтевао прилагођавање сеоским правилима опхођења. С друге стране, кућу као „затворен” простор човек је уређивао према својим потребама, односно у складу с постојећим схватањима и веровањима:

Уређујући тај унутрашњи простор као свој, човек је неминовно, самим чином уређивања, уписивао у границу читав низ нових значења. Оно што је остајало с њене унутрашње стране није више било само *своје* (спрам спољашњег, *иуђеи*), већ и *културно* (чему је основно значење: неговано, уређено) спрам *ирироднои и хаоитичнои, безбедно* спрам *ојаснои, иознаио и иредвидљиво* спрам *неиознаиои и ииредвидљивои*, и тако даље. [...] Артикулација простора [је] божански чин једнак стварању и уређењу света. Реплицирајући га, човек тај чин сврстава у категорију сакралног и има према њему одговарајући однос. Постављање граница, омеђивање којим се од хаоса отима простор за будући ред, истовремено је и најсветији и најопаснији део тог посла. [...] Центар тог малог света је, наравно, кућа. (Детелић 1992: 129–130)

Простор који окружује кућу и окућницу – простор сеоског атара, требало је да позитивно утиче на живот и рад појединца – да је подстицајан у стваралачком смислу. Истовремено се сматрало да овај простор може бити и опасан па самим тим да се негативно одрази на породичну заједницу. Наиме, веровало се да се у одређеним дневним (ноћ), односно годишњим интервалима појачавају активности бића која нису била наклоњена људима попут вила,

ством у селима су кречени стамбени и помоћни објекти, а спуштан је и у бунаре као дезифункционо средство за воду – према сазнањима на терену у околини Београда.

караконцула и других „становника ноћи”.¹⁴ Због тога је поштовање одређених забрана било неопходно да би се осигурала заштита чланова породичне зједнице, па самим тим и очувала постојећа равнотежа између доброг и лошег како за појединца, тако и за породицу, а у крајњој истанци и за читаву сеоску заједницу. За разлику од спољњег простора који може бити и добар и лош, простор куће, као затворен простор, углавном се доживљавао као простор доброг и напредног јер је он „у првом реду, човеком створен, његовим потребама прилагођен, па – према томе – свој, пријатељски и безбедан простор. Затим, он је и човеком организован, тј. артикулисан простор, а то [...] значи истовремено и [његов] свет” (Детелић 1992: 132), његов микрокосмос и сигурност његовог трајања. Да би стварност одражавала замишљено изузетна пажња се посвећивала поштовању правила понашања током свакодневице, прослављања празника, одржавања обреда посвећених рођењу детета, оснивању брачне заједнице и нарочито испраћају преминулих на вечни починак. У том смислу, да би се породици обезбедио несметан ход кроз живот, изузетна пажња се поклањала месту где ће се градити кућа, току њене градње, усељењу и паљењу прве ватре у новом објекту, што су пратиле различите обичајне радње чији је циљ био заштита простора будућег становања од деловања злих (нечистих) сила (в. Bratić 2013: 81–99), па самим тим се осигуравала породична срећа и напредак. Сам процес градње и усељења представљао је одређен вид сакралности и народне религиозности, јер „за човека архаичког друштва и сама чињеница живљења у свету има религиозну вредност будући да живи у свету који су створила наднаравна бића и гдје је његово село или кућа слика козмоса” (Lewis Mumford, према Детелић 1992: 132).

Како је већ наглашено, кућа представља човеков животни простор, симбол је породичног богатства, место одржавања бројних календарских и породичних обреда. Пошто је простор који припада човеку супротстављен спољашњем свету, он је у центру бројних магијских обреда обављаних у циљу заштите од злих сила. У том смислу, у фоклору и митологији симболи куће *носећа іреда шаванице, оїњишиіе (їећ, шїорейї), ћошак*, али и *улазна враїша* и *їраї* треба да заштите укућане како од злих сила, тако и од лоших људских намера па отуда њихова функција сакралности није у потпуности нестајала ни у времену свакодневице:

¹⁴ Стога су јужној и југоисточној Србији биле познате поворке *сировара*, чија је функција опхођења била управо да заштите кућу, људе и стоку од њиховог утицаја (Николић-Стојанчевић 1974: 535; Филиповић, Томић 1955: 93–94).

У организацији домаћег простора понавља се структура спољашњег света; делимично одражава и структуру породице. Место у средишту има највећи сакрални значај; животни простор куће дели се по дијагонали, на два дела: ћошак с пећи (огњиштем) – лева страна, образује женски простор, а десна страна с почасним ћошком – мушки део. Елементима који затварају кућу (кров, зидови) супротни су елементи који „отварају” кућу и обезбеђују јој везу са спољашњим светом – врата, прозори („очи куће” у загонеткама). Огњиште, пећ – организациони центар куће – симболи су духовног и материјалног јединства сродника који живе у кући [...] Посебан значај има праг куће, преко кога се остварује контакт с „туђим” простором. (СМ 2001: 321)

Централно и најважније место у кући припадало је *оїњишиїу*, које је представљало центар породичног живота и окупљања, место где су обављане бројне обредно-обичајне радње повезане са празничним календаром или најважнијим догађајима из живота појединца. Осим тога, огњиште је у појединим деловима Србије и дубоко у 20. веку било место припреме хране,¹⁵ место где се седело и одлучивало о многим важним породичним питањима, а у прошлости и место где се спавало. Дакле, огњиште је представљало симбол духовног и материјалног јединства сродника који чине кућну заједницу. Другим речима, био је то простор опстанка и извора живота, а дуго времена је био и готово једини извор светлости па самим тим и битан предуслов одржавања живота и продужења породичне лозе. Исто тако, у традиционалној заједници огњиште је било „најважније место испољавања породичног живота и изражавања домаћег култа”. Може се рећи да је и у садашњим сеоским условима место где гори ватра „најважнији простор у кући, као место сусретања и граница између два простора – материјалног и духовног, а у складу с перцепцијом просторности која човека окружује, а чији је део и он сам”. Огњиште је у дугом временском периоду представљало физички и симболички центар куће (Ивановић Баришић 2016: 126–127, цитати исто). „Оно што је олтар у храму, то је огњиште било у кући” па су се стога „готово сви домаћи обреди обављали од рођења до смрти на огњишту” (СМР 1970: 220), а слично је било и са обредно-обичајном праксом која је била саставница календарског празновања.

¹⁵ Крајем осамдесетих година 20. века у једном од пчињских села домаћица је припремила гибаницу печену испод сача на огњишту да би угостила теренску екипу чији је један од чланова био и аутор овога рада.

Тако се, на пример, дететово прво купање обављало поред огњишта. Актери обреда мислили су, или су се бар надали, да ће дете на тај начин бити заштићено, али и да ће бити везано за кућу:

У обреду првог купања новорођенчета [...] јављају [се] симболичке радње везивања новог људског живота за духове предака, као чин увођења (иницијације) новог члана у породични круг. Прво купање новорођенчета вршило се „у огњиште”, „на пепел”, да се дете „врже за дом, да не скита к’д порасне”. (Стојанчевић 1974: 418)

Огњиште се у народу сматрало домаћом светињом па се стога и све радње које се предузимају кад невеста први пут крочи у мужевљев дом обављају с циљем њеног повезивања с мужевљевом домаћом светињом.¹⁶ Такође, устаљен обичај је био готово у свим крајевима у Србији да девојка приликом удаје и одласка из родитељског дома пољуби огњиште као знак симболичног растанка, али је исто тако после венчања и доласка у кућу младожење љубила огњиште и три пута обилазила око њега као чин будуће везаности за мужевљев дом. Тако је у Шумадији било у обичају да младу, кад сиђе с кола и крене у кућу, на вратима „дочека свекрва са хлебом и вином и она с тим улази у кућу, остави то на огњишту или у собу, па, по старом обичају, чара ватру” (Ердељановић 1951: 141). У Горњој Пчињи кад невеста са сватовима стигне младожењиној кући „деверица је уводи у кућу, пошто јој претходно даду земљани суд с маслом. Невеста маже врата маслом, а свекрва за њом маже крпом. Воде је трипут око огњишта на десну страну и она стално маже маслом по тавану” (Филиповић, Томић 1955: 80). У Горњој Пчињи истраживачи су такође забележили и да ће младожењи пре него што уђе у младину кућу о раме „окачити торбу с погачом, а у руке му дати суд (каначе) с водом да би у кућу ушао с пуним рукама. [...] Кад уђу у кућу (’баба’ [ташта]) да му још суд масла (или масти, зими), па игра с њим око огњишта” (Филиповић, Томић 1955: 79). У чачанском и горњомилановачком крају невеста је прилазила „огњишту (штедњаку) и гледа[ла] кроз оцак, ’цара[ла] ватру’ ватраљем и машицама, а водили су је и око огњишта. На огњишту је разгртала, а затим, прикупљала жар на гомилу. У Горњој Трепчи кажу да ’туче ватраљем у огњиште’, док зетови узвикују: ’Колико варница, толико оваца, свиња...’ Промеша мало брашно у наћвама и јело у лонцу, прихвати се и за друге

¹⁶ Примере опраштања с огњиштем у родитељској кући и „повезивања” с огњиштем у мужевљевој видети у Ђорђевић 1984: 268–273.

предмете око огњишта у кући, помера их, у ствари симболично послужује као домаћица” (Пантелић 1991: 138). Чином обредног обилажења у врањском крају „заодење” невесте око огња у пратњи девера (тамо где је огњиште било на средини куће), или обредно мешање и поклапање лонаца на огњишту (где је огњиште било уза зид куће) представљало је завршни део жртвених обреда који прате улазак невесте у младожењин дом” (Николић-Стојанчевић 1974: 446).

Како се из доступне емпиријске грађе може закључити, девојка удајом одлази из родитељског дома и љубљењем огњишта у својој кући симболично се растаје од простора одрастања. Доласком у дом супруга и љубљењем његовог огњишта и обављањем прописаних обичајних радњи после венчања она се симболично везује за момкову кућу и простор будућег живљења и рада. Свакако да удајом девојка губи заштиту свог породичног свеца, али зато потпада под заштиту младожењиног свеца заштитника, односно његовог породичног патрона – крсне славе.

Када је у питању празновање календарских празника и праћење обичајне праксе издвајају се Божић и Бадњи дан, јер су обичаји око огњишта незаобилазни сегмент њиховог празновања. Код других празника улога огњишта, ако се изузме припрема празничне хране, није толико значајна. На Бадњи дан се око огњишта обносила божићна слама, на огњишту су се налагали бадњаци, пекла божићна печеница, чесница итд. „Бадњак се ставља на огњиште тако да му дебљи крај буде на западној страни, а понегде ’према главном улазу у кућу, што зависи од положаја куће” (Недељковић 1990: 14). У селу Стублу код Врања „домаћин целу ноћ пази бадњак када ће да прегори. Када бадњак прегори, домаћин га гаси вином [...] Остатке прегорелог бадњака чувају у кући код огњишта да би од њега направили крстове, којима рано ујутру домаћин искити (на Божић) све засејане њиве, да их магијска снага ватре на којој је горео бадњак [...] заштити од природних непогода. Бадњак прегорео на огњишту служи као апотропејон и у заштити од заразних болести и лечењу стоке” (Николић-Стојанчевић 1974: 103).

У Лесковачкој Морави су већ на Игњата (2. јануар) по селима ишли полагањеници са гранчицом *шуме*, обилазили домове и честитали Нову годину. Полаженик кад дође „седа крај огњишта и храстовом шумком цара по огњишту и изражава жељу (благосиља), да година буде плодна у берићету, у стоци, у живини, пчелама, у здрављу. Док полагањеник то чини, домаћица га посипа пшеницом” (Ђорђевић 1958: 325). Игњат је и време када су почињали коледарски опходи. Коледари кад се припреме (маскирају) полазе у обилазак кућа у

селу. Коледарски обред имао је важну улогу у животу сеоске заједнице. Чланови коледарске групе у Лесковачкој Морави, познати и као *оале*, водили су борбу против заједничког и притом невидљивог непријатеља – злих натприродних бића, а за добро заједнице.

У првој кући коју полазе добијају „коледарски кравај” (коледарски колач), на коме је представљен коледар с буздованом. Пред кућом се издваја један из групе и „улази у кућу, где га домаћин или домаћица чека на распрострај рогожи. Оалник повиче мало повишеним гласом: ’Домаћине, срећна ти нова година сас телчики, сас прачики, сас јаганчики, сас здравје, сас живот...’ Изговарајући ово, хитро обилази сва четири угла куће, а гранчицу шуме забоде у зид оцака [...] Многе оале се у самом огњишту по који пут ваљају, наравно кад нема ватре у њему [...] Брзанска оала узме са огњишта жар па проваља из шаке у шаку неколико пута и онда баца опет у огњиште” (Ђорђевић 1958: 330).¹⁷

За врањски крај карактеристичне су поворке „сировара”, које су обилазиле села уочи Нове године (13. јануара) – уочи „Власуљице”. Њихова функција је била да растерају „караконцуле” (зле духове), за које се веровало да наносе „штету” стоци, људима и „берићету”, а чија је активност била највећа у овом периоду године. У поворци једно од задужења јесте „преденичар”, који први улази у двориште, прилази домаћину и улази у кућу да подстакне ватру на огњишту и благослови дом. После овог чина сви сировари из групе се окупе и заиграју око огњишта. У коло се ухвати и понека девојка да се што пре уда (Николић-Стојанчевић 1974: 535).¹⁸

Поред функција које има у празничним и пригодним приликама, огњиште се може посматрати и као место сусретања природе и културе, пошто се на њему припремала храна – свакодневна и празнична. Кување представља процес претварања сирових намирница у кувану храну – храну која је у свакодневљу део профаног, а у празничном времену део сакрализованог породичног јеловника. Слично је и са реквизитима који стоје поред огњишта, а који се током празника употребљавају у припреми хране, они су такође имали двоструку намену – профану и сакралну. Са престанком употребе огњишта дошло је до значајне трансформације обредно-оби-

¹⁷ Шири опис коледарске поворке видети видети у Ђорђевић 1958: 326–336.

¹⁸ *Сировара* је било и у селу Душаново (и још неким другим) у Лесковачкој Морави, где су пренети из Пчиње. То је група махом нежењених млађих људи који иду ноћу и нису маскирани; праве велику буку, улазе у кућу и царају на огњишту (више у Ђорђевић 1958: 354–355).

чајне праксе, која се прилагођавала измењеним условима становања и организовања унутрашњег простора куће. Неки од обичаја око огњишта престали су да се изводе са престанком његове употребе, а неке од функција огњишта пренесене су на шпорет:

Огњиште са којег се, кроз отвор на крову, жртвени дим извијао ка небу, спајало је домаћи, пролазни свет са вечним светом богова, постајући тако оса трансценденције која комуникацију са свим деловима универзума чини могућом. Није стога чудо што су се управо за огњиште везивале многе ритуалне радње чија је сврха била да обезбеде помоћ, учешће или сагласност божанстава доњег и горњег света, нарочито приликом ритуала прелаза који су и иначе типично породичног карактера (свадба, рођење, увођење у зрелост, смрт) и у оквирима такође типично породичних култова, какви су пре свега култ предака и култ мртвих. (Детелић 1992: 135)

Праг је симболичка граница између куће и спољашњег света (СМ 2001: 441), па стога и место од посебног значаја јер представља спону која омогућава контакт с простором изван куће – другим важним просторима унутар домаћинства (објекти различите намене који су неопходни а налазе се у дворишту, али и воћњак и башта – градина), као и просторима који су „туђи” – село, луг, шума и сл. Однос према прагу у традиционалној култури можда је понајбоље изражен у чињеници да не само у празничном времену већ и у „свакодневном животу нису били дозвољени седење или задржавање на прагу, [нити] поздрављање преко прага” (СМ 2001: 441). У народним веровањима се сматра да праг и врата треба посматрати интегрално – као функционалну и симболичку целину:

Представе о преласку из спољашњег, односно профаног у унутрашње, сакрално, кондензоване су и у кућном прагу (и у прагу уопште). Праг у исто време симболише раздвојеност и могућност спајања, сједињавања. Због тога је праг често предмет нарочитог обожавања и магијских поступака који истичу његову средишњу позицију између прелогички подвојених категорија света – спољашњег / профаног и унутрашњег / сакралног. (Матић 2007: 67–68)

У народној традицији постоје бројни примери забране невести да стане на праг приликом уласка у мужевљев дом после венчања. Приликом доласка у кућу по обављеном венчању невеста је морала да прекорачи праг без додира или се она преносила преко њега. Тако, на пример, „у Срему када се млада доведе младожењиној

кући, свекар, или ако је он стар, онда који од најближих сродника скине невесту с кола и у кућу унесе” (Ђорђевић 1984: 264).¹⁹ Праг је имао симболику и код крштења детета. У Лесковачкој Морави мајка је после крштења своје дете дочекивала на кућном прагу:

Бабица или задојаљка приђе с дететом до прага. Мати детиња погледа увис, на горњи праг, а затим вином помаже дете по лицу да је румено, а једну ражену сламку пободе високо у зид да дете расте брзо и да буде високо као раж. Свуда тада носе дете у кочину (свињац) да би добро јело а у Белановцу и другде, носе га у кокошарник и тамо га по земљи ваљају, да би зло отишло у живину а не у дете. Том приликом ставе га на земљу до кућнег прага, покрију га белим чаршафом па онда на чаршаф набацају зрневље пшенице, које намамљене кокошке искљују. (Ђорђевић 1958: 421)

За разлику од огњишта, које је повезивало домаћи (пролазни) свет са светом богова (трајни свет), праг је имао нешто другачију функцију. Наиме, „праг се налази између просторних категорија унутра и споља, односно између социјалних категорија ми и они (други), али и између онтолошких категорија *доле* = *мртви* и *горе* = *живи*. У опозицији *споља* = *они* : *унутра* = *ми* чувар граничника мора бити неко ко ће чувати интересе социјалне категорије ‘ми’, а то су преци, који су и сами у прошлости били део исте категорије [...] Праг представља лимиалну зону, настањену прецима који су двосмислени и према којима имамо амбивалентан однос. Наиме, сходно веровањима Срба, за мртве се може рећи да су вертикално покретљиви, дуж осе *доле* = *мртви* : *горе* = *живи* и због тога су они истовремено и тамо и овде” (Матић 2007: 85).

Због значаја који му се у народу придавао, праг је био место обожавања и различитих магијских поступака који су у складу с његовом позицијом повезивања два света – с једне стране спољашњег и унутрашњег, а с друге – профаног и сакралног. С обзиром на то да је и место повезивања с мртвима, периодично се кроз празничне обичаје на прагу приносе и жртве, најчешће у храни. У народној религији праг је веома поштован јер је повезан с умрлима и култом предака,²⁰ па и у свакодневном времену према њему се односило као према светом месту, на њему се избегавало задржавање – седење, стајање и сл.

¹⁹ Више примера о преласку младе преко прага видети у Ђорђевић 1984: 263–268.

²⁰ О култу предака и сахрањивању под прагом видети Чајкановић 1973: 100–107.

Враија су део стамбеног простора и елемент који је у директној комуникацији са свима онима који не припадају одређеном домаћинству; она су место где се прелази из светог у профано и обрнуто (Матић 2007: 57, 67), а везана су и за симболику границе и семантику улаза и излаза (СМ 2001: 97). Тако, на пример, у селима чачанског и горњомилановачког краја „понегде и сада млада маже врата медом, а у прошлости је обавезно мазала и врата и довратак” (Пантелић 1991: 137). У врањском Поморављу „обред увођења невесте у дом обављали су свекрва и свекар: на врата дома ’искочи’ свекрва и, пошто јој приђе невеста у пратњи свекра, пружи јој преко прага, стојећи у кући, ’каленицу’ са маслом да њиме невеста намаже прсте и укрсти, стави ’крс на крс’ на свим угловима врата пре него што би прекорачила праг. То чини за берићет дома у који улази” (Николић-Стојанчевић 1974: 446).

Врата осим што представљају граничник између два света (спољашњег и унутрашњег) истовремено су и симбол наде да кућу и укућане „чувају” од нежељених сусрета и лоших утицаја из спољашњег окружења. У обичајима који прате празнике пролећно-летњег циклуса – ускршње покладе, Ђурђевдан, Духови, Ивањдан и др., врата (куће и помоћних објеката у дворишту) обавезно су кићена биљкама које имају апотропејско (заштитно) значење – лиска, глог, ивањско цвеће и др., док су са унутрашње стране врата држани метални предмети, обично секира или нож. Тако, на пример, на Ивањдан су у Лесковачкој Морави жене плеле венчиће које су качиле изнад улазних врата да би се спречила болест да уђе у кућу (Ђорђевић 1958: 389):

Обележавање врата на велике религијске празнике заправо је обележавање које се обавља у периоду интензивне *свештости* неког временског сегмента. У време празника човек, или читава заједница (породица, село), излазе из историјског времена и прелазе у митско време космогоније. Човек се пребацује из профаног у такозвано примордијално време на кратко „живи” заједно са боговима, творцима света. (Матић 2007: 70)

Значај врата се исказује и код крштења детета јер после крштења кроз одређени обред дете се уводи у породицу, али сада као члан који има посвећен статус добијен крштењем. Чином крштења завршила се његова нечиста фаза живота бременита опасностима, а наступила је фаза пуноправности са осталим члановима породице. Крштено дете проласком кроз врата куће прелази симболичку просторну границу и улази у кућу као ново, „очишћено” биће.

Друштвени процеси који су обележили развој српског друштва у другој половини 20. века значајно су утицали на трансформацију социјалног и културног идентитета не само појединаца већ и читаве заједнице. Развој техника и технологија, као и убрзавање протока информација, додатни су чиниоци убрзаног мењања идентитета како појединачног тако и колективног. С обзиром на значај који је заједница придавала простору обитавања, како данас тако и у прошлости, нормално је да он буде не само рефлекс постојећих друштвених вредности већ и друштвених процеса који су пратили историјски ток развоја друштва. Место где се живи представља издвојен простор у односу на спољно окружење и место у којем је човек слободан да живот организује на начин који њему одговара и у складу са својим потребама, али и са потребама ближег окружења.

Простор као физичка одредница од значаја је за живот и друштвену организацију људи. Како је у тексту напоменуто, у реалности живљења могу се издвојити три, условно речено, одвојена света људског доживљавања – божански, демонски и људски, у којем је обитавао и опстајао човек традиционалне заједнице. Човек окружен техником и упућен на средства масовне комуникације и производе популарне културе много мање је свестан окружујућег света од човека предмодерног времена, који је био много више упућен на природу и догађаје који су чинили (не)свакодневно време. За разлику од савремености, у којој су многа веровања и обичаји из прошлости изгубили своју потпору у насталој реалности живљења, ранији „духовни свет” створио је човек да би у њему лакше преживљавао свакодневицу, али и да би на неки начин објаснио појаве које у бити није спознавао нити у довољној мери разумевао, а које су биле на различите начине и најчешће (не његовом вољом) део његовог свакодневног живота.

Традиционалне заједнице у Србији дуго су биле организоване кроз систем различитих *ѝройиса* који су уређивали живот и понашање унутар заједнице, али и *забрана* којих се морало придржавати зарад очувања безбедности и будућности како појединца тако и читаве заједнице.²¹ То би значило да је заједништво одређене групе било засновано на поштовању вредносног система у чијој су осно-

²¹ Живот у традиционалним заједницама заснивао се на поштовању позитивних прописа, али и бројних забрана којих су се сви чланови заједнице морали придржавати, јер се на тај начин одржавала стабилност породичне и / или сеоске заједнице. О забранама (табуима) видети више у Bandić 1980.

ви били одређени позитивни прописи – оно што је пожељно, али и негативни – оно што је забрањено. Дакле, живот традиционалне заједнице подразумевао је строго поштовање прописаних правила, јер се на тај начин чувало заједништво, лакше одупирало недаћама и осигуравала извеснија будућност за све чланове заједнице. Комуникацију између замишљених светова и света реалног живота одржавале су „специјалне” особе, тзв. медијатори, који су повезивали свет духовног и свет реалног (материјалног), било да су то свештеници или старешине кућне или сеоске заједнице који су били одговорни да се све обредно-обичајне радње предвиђене за одређену прилику обаве у потпуности. Традиционална заједница функционисала је по основу усменог предања, али и кроз обредно-обичајни систем заснован на пожељном и непожељном понашању унутар групе, који се преносио са старијих на млађе. Данас ово наслеђе подводимо под културне тековине и оне су од великог значаја за разумевање функционисања уже / шире заједнице, као и међусобних односа унутар њих. Међутим, у прошлости је оно омогућавало функционисање заједнице у свакодневици, празничном времену, али и у кризним ситуацијама.

У садашњем времену садржаји народне (сеоске) културе представљају запамћене информације о времену, друштву и култури које су опстајале тако што су преношене претежно усменом предајом. У овој култури једна од важних одредница људске егзистенције па самим тим и основни њен чинилац јесте, поред осталог, појам простора:

Као основна културна категорија, простор је уписан у саму матрицу културе, у онај – дакле унутрашњи регулативни систем којим култура организује себе саму. У том својству, појам простора мора бити уграђен у све темељне културне вредности и у све појединачне моделативне системе. Битно је, међутим, уочити да он у њих не улази као апстрактна категорија већ увек подлеже кодирању према параметрима самог система. (Детелић 1992: 12)

У традиционалној култури формирана је слика три просторно дефинисана, у свакодневном животу одвојена, а у одређеним приликама и испреплетена света: божанског, демонског и људског, који су међусобно нераскидиво повезани и према којима је човек, да би заштитио и осигурао свој опстанак, успостављао посебан однос. Он се испољавао у приликама које су се повремено догађале (обичајно-обредна пракса животног циклуса) или су се периодично

понављале (празници), а у којима је простор куће било наизоставно, а врло често и најважније место где су се изражавала очекивања заједнице за одржање и напредовање породичног живота. Због тога је традиционална кућа и из данашњег угла посматрања изузетак с обзиром на то да „су јој и карактер и намена још увек синкретичког типа, што је немогуће издвојити као примарну било сакралну, било профану димензију живота у њој. Таква кућа се гради као стан за човека и његове домаће богове, у њој се истовремено и ради и моли, она се кади и свети исто као што се пере и чисти, на њеном огњишту сирово и дивље постаје кувано и културно. Уза све то, припадање човеку ипак остаје основна функционална ознака куће” (Детелић 1992: 138–139).

Питање које је вероватно свако од нас себи безброј пута поставио – где ћу живети? – није скорашње и свакако је једно од битних одредница егзистенције појединца. Одговор је, поред осталог, садржан у жељама и могућностима оних којима је дом потребан. Кућа је најречитије исказивање (а „без речи”) естетских критеријума власника, али је данас под упитом одржања статуса сакралности који је раније имала. У овом смислу се одступа само у време слављења породичне славе, јер је то празник који се одупире брисању из породичног календара празновања па самим тим и куће као сакралног простора. Слављењем и испуњавањем најважнијих обредно-религијских прописа предвиђених за ту прилику (свећење водике и простора, ношење колача и славског жита на освећење у цркву, сечење славског колача са или без свештеника, угошћавање рођака и пријатеља) кућа – односно простор где се поставља славска трпеза и дочекују гости – „излази” из домена профаног и бар на кратко улази у статус сакралног простора. Кућа се гради за човека – њему припада да би га „чувала” и „бранила” од свеколиких искушења. Друго је питање како човек садашњице користи прилику коју пружа сопствени простор за организацију породичног живота и свега другог што живот чини онаквим каквим га познајемо деценијама уназад – у смислу прослављања празника и обележавања других пригодних прилика које су у досадашњем времену биле саставница породичног (и ширег друштвеног) живота.

Литература

- Богдановић, Недељко. „Бели двори: народни поетски идеал”. *Традиционална естетска култура – естетска димензија куће*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ – Универзитет у Нишу, 2006. 19–26.
- Гавриловић, Љиљана. „Лепота традиционалних места: физички и сви остали простори”. *Традиционална естетска култура – естетска димензија куће*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ – Универзитет у Нишу, 2006. 35–44.
- Детелић, Мирјана. *Митски простор и етика*. Београд: САНУ, 1992.
- Ђорђевић, Драгутин М. *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*. Српски Етнографски зборник, књ. LXX. Одељење друштвених наука: Живот и обичаји народни. Београд: САНУ, 1958.
- Ђорђевић, Тихомир. *Наш народни живот* 1. Београд: Просвета, 1984.
- Ђурђевић, Александар. „Обичаји уз послове и записи из друштвеног живота”. *Рађевина: обичаји, веровања и народно стваралаштво*. Крупањ: Дом културе „Политика”, 1988. Доступно на: <https://www.rastko.rs/rastko-drina/ljudi/adjurdjev-radjevina/index.html>. (10. 8. 2020)
- Ердељановић, Јован. *Етнолошка трага о Шумадинцима*. Српски етнографски зборник LXIV. Расправе и грађа 2. Београд: САНУ, 1951.
- Жунић, Драган. „Традиционална естетска култура: естетска димензија куће”. *Традиционална естетска култура – естетска димензија куће*. Драган Жунић (ур.). Ниш: Центар за научна истраживања САНУ – Универзитет у Нишу, 2006. 11–18.
- Ивановић Баришић, Милина. „Кућа и друштвене промене у другој половини 20. века”. *Традиционална естетска култура – естетска димензија куће*. Драган Жунић (ур.). Ниш: Центар за научноистраживачки рад САНУ – Универзитет у Нишу, 2006. 67–75.
- Ивановић Баришић, Милина. „Празник и простор”. *Традиционална естетска култура – простор*. Драган Жунић (ур.). Ниш: Центар за научноистраживачки рад САНУ – Универзитет у Нишу – Факултет уметности, 2016. 117–133.
- КЖ: *Крвна жртва – трансформација једног ритуала*. Биљана Сикимић (ур.). Београд: Балканолошки институт САНУ, 2008.
- Магић, Милош. *Враћа – каија два свети*. Каталог изложбе. Београд: Етнографски музеј, 2007.
- Милосављевић, Сава М. *Обичаји српског народа из Среза Хомољског*. Српски Етнографски зборник XIX. Обичаји народа српског 3. Београд: СКА, 1913.
- Недељковић, Миле. *Годишњи обичаји у Срба*. Београд: „Вук Караџић”, 1990.
- Николић-Сојанчевић, Видосава. *Врањско Поморавље – етнолошка истраживања*. Српски Етнографски зборник LXXXVI. Одељење друштвених наука: Живот и обичаји народни 36. Београд: САНУ, 1974.

- Пантелић, Никола. *Наслеђе и савременост – друшћивени животи у селима чачанској и јорњомилановачкој краја*. Београд: Етнографски институт САНУ, 1991.
- РСЈ: *Речник српској језика*. Измењено и поправљено издање. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- СМ: *Словенска митологија: енциклопедијски речник*. Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић (прир.). Београд: Zepher Book World, 2001.
- СМР: Кулишић, Шпиро, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић. *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит, 1970.
- ТЕК: *Традиционална естетска култура – свакодневље и празник*. Драган Жунић (ур.). Ниш: Центар за научна истраживања САНУ – Универзитет у Нишу, 2007.
- Филиповић, Миленко С., Персида Томић. *Горња Пчиња*. Српски етнографски зборник LXVIII. Расправе и грађа 3. Београд: САН, 1955.
- Цвијић, Јован. *Балканско полуострво и јужнословенске земље: основи антропогеографије (1–2)*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, 1966.
- Чажкановић, Веселин. *Мит и религија у Срба: изабране студије*. Београд: Српска књижевна задруга, 1973.
- Bandić, Dušan. *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*. Београд: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1980.
- Bratić, Dobrila, Miroslava Malešević. „Кућа као статусни симбол”. *Etnološke sveske IV (stara serija)* (1982): 144–152.
- Bratić, Dobrila. *Gluvo doba – predstave o noći u narodnoj religiji Srba*. Београд: Knjižara Krug, 2013 [1993].
- Pavković, Nikola. „Selo kao obredno-religijska zajednica – balkanski Sloveni”. *Etnološke sveske I (stara serija)* (1978): 51–65.
- Ševalije, Žan, Alen Gerbran. *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaji, postupci, likovi, boje, brojevi*. Нови Сад: Stylos, 2004.
- Šuvaković, Miško. *Pojmovnik teorije umetnosti*. Београд: Orion Art, 2011.

Milina Ivanović Barišić

HOUSE AS A SACRAL SPACE

S u m m a r y

For a rural family, a house is the most necessary, the most important, but also the most representative type of construction. The word house at the same time sums up the old and the new, tradition and modernity, secularity and sacredness. In the present conditions, the house follows modern architectural guidelines but essentially retains one of its more important characteristic from the past - the function of a sacral space. The paper discusses the house as a sacral space and highlights the occasions in which it takes characteristics that separate it from daily life and introduce it into a specific spiritual space. This spiritual space is of great importance for the family that lives in that house.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

398(082)
821.09(082)

КУЛЕ и градови / уреднице Лидија Делић, Снежана Самарџија.
– Београд : Удружење фолклориста Србије : Балканолошки институт САНУ,
2021 (Београд : BiroGraf Comp). - 680 стр. : илустр. ; 24 cm

На спор. насл. стр.: Towers and cities / edited by Lidija Delić, Snežana Samardžija. -
Текст ћир. и лат. - Радови на срп., мак. и хрв. језику. - Тираж 300. - Белешка уз ову
књигу: стр. [681-682]. - Напомене и библиографске референце уз радове.
- Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-82208-00-6 (УФС)

а) Фолклористика - Зборници б) Књижевност - Зборници
COBISS.SR-ID 49998857

